

Արևիկ Համլետի Պետրոսյան

1989-1994թթ. սովորել և գերազանցությամբ ավարտել է ԵՊՀ իրավաբանական ֆակուլտետը, այնուհետև՝ ԵՊՀ ասպիրանտուրան: Իրավաբանական գիտությունների թեկնածու է, ունի դոցենտի գիտական կոչում: 1994-1999թթ. աշխատել է ՀՀ Նախագահի աշխատակազմում՝ պատասխանատու պաշտոններում: 1999-2002թթ. պաշտոնավարել է որպես ՀՀ արդարադատության նախարարի տեղակալ: Ունի արդարադատության երրորդ դասի պետական խորհրդականի դասային կոչում: 2002-2007թթ. պաշտոնավարել է որպես ՀՀ քաղաքացիական ծառայության խորհրդի նախագահի տեղակալ: Պարգևատրվել է ՀՀ քաղաքացիական ծառայության խորհրդի հուշամեդալով: 2007թ. ընտրվել է ՀՀ Ազգային ժողովի պատգամավոր, պաշտոնավարել է որպես ՀՀ Ազգային ժողովի մարդու իրավունքների պաշտպանության և հանրային հարցերի մշտական հանձնաժողովի նախագահ, ՀՀ Ազգային ժողովի նախագահի տեղակալ: ԱՊՀ միջխորհրդարանական վեհաժողովի խորհրդի կողմից պարգևատրվել է «ԱՊՀ ՄԽՎ-20 տարի» հոբելյանական մեդալով: 2010թ. դեկտեմբերի 8-ից պաշտոնավարում է որպես ՀՀ սահմանադրական դատարանի անդամ: 1994 թվականից զբաղվում է գիտամանկավարժական գործունեությամբ: Հեղինակ է երեք գիտական աշխատությունների և տասնյակ գիտական հոդվածների: Մասնակցել է միջազգային տասնյակ գիտաժողովների, համաժողովների և հանդես է եկել զեկույցներով:

ԵՐԵՎԱՆԵՐԻ ԻՐԱՎՈՒՆՔՆԵՐԻ ՊԱՇՏՊԱՆՈՒԹՅԱՆ ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐՆԵՐԸ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆՈՒՄ

1. ՀԵՏԱԶՈՏՈՒԹՅԱՆ ԱՌԱՐԿԱՆ ԵՎ ՀԻՄՆԱԿԱՆ ՆՊԱՏԱԿԸ

Երեխաները բոլոր ժամանակաշրջաններում և հասարակարգերում մշտապես հանդիսացել են հասարակության ամենաանպաշտպան և խոցելի խավը: Հայտնի է նաև, որ երեխաները ցանկացած պետության և հասարակության ապագան են: Եվ կախված նրանից, թե որքանով են պաշտպանված երեխաների իրավունքները, կանխորոշվում է նաև տվյալ պետության և հասարակության ապագան:

Երեխայի իրավունքների և շահերի պաշտպանությունն ու ապահովումը հանդիսանում են ինչպես միջազգային իրավական, այնպես էլ յուրաքանչյուր պետության կարևորագույն խնդիրներից:

Առաջին համաշխարհային պատերազմից հետո Ազգերի լիգայի շրջանակներում ստեղծվեց երեխաների հարցերով Միջազգային ասոցիացիան: 1924 թվականին ընդունվեց Երեխայի իրավունքների Ժնևյան հռչակագիրը, որով երեխաները դիտարկվում էին բացառապես որպես պաշտպանության օբյեկտ: 1945 թվականին ՄԱԿ-ի Գլխավոր ասամբլեան հիմնեց Մանկական հիմնադրամը: 1959 թվականին ՄԱԿ-ի կողմից ընդունվեց Երեխայի իրավունքների հռչակագիրը, որում նկատվում էր երեխաներին՝ իրավունքի ինքնուրույն սուբյեկտ համարելու միտում: 1989 թվականի նոյեմբերի 20-ին ՄԱԿ-ի Գլխավոր ասամբլեան ընդունեց Երեխայի իրավունքների մասին կոնվենցիան, որով ամրագրեց երեխայի՝ որպես հատուկ սուբյեկտի կարգա-

վիճակը: Հիշյալ կոնվենցիան ստեղծեց երեխայի նկատմամբ վերաբերմունքի նոր մոդել, որը ելակետ հանդիսացավ ընտանիքում և հասարակության մեջ երեխայի կարգավիճակի փոփոխության համար: Միջազգային իրավական բազմաթիվ այլ ակտերով ևս ամրագրվեցին երեխաների իրավունքների պաշտպանության սկզբունքները և չափորոշիչները:

Երեխաների իրավունքների պաշտպանությունը Հայաստանի Հանրապետությունում ևս համարվում է առաջնահերթ լուծման ենթակա խնդիր: ՀՀ-ում երեխայի իրավունքները սահմանվում են ՀՀ Սահմանադրությամբ, ՀՀ միջազգային պայմանագրերով, ՀՀ օրենքներով և այլ նորմատիվ իրավական ակտերով: Իր անկախացումից հետո Հայաստանի Հանրապետությունը սահմանադրական մակարդակով, մասնավորապես ամրագրելով, որ ընտանիքը, մայրությունը և մանկությունը գտնվում են հասարակության և պետության հովանավորության ու պաշտպանության ներքո, միանալով համապատասխան միջազգային իրավական ակտերին՝ ձևավորել է համապատասխան օրենսդրական դաշտ: Չնայած այս ոլորտում մեծ թվով իրավական ակտերի առկայությանը, որոնք ուղղված են երաշխավորելու երեխայի իրավունքների և շահերի ապահովումը, այնուամենայնիվ, նրանց իրական պաշտպանվածության աստիճանը, ելնելով նաև միջազգային և տեղական ուսումնասիրության արդյունքներից, չի կարելի գնահատել բավարար:

Երեխաների իրավունքների արդյունավետ պաշտպանությունը պահանջում է նախևառաջ, սահմանադրական լիարժեք կանոնակարգումներ, միջազգային իրավական ամբողջական հանձնառություններ, ինչպես նաև սահմանադրական և միջազգային իրավական կանոնակարգումների համակողմանի իրացում օրենսդրական մակարդակում և, իհարկե, այդ ամենի հետևողականորեն կենսագործում:

Սույն հետազոտության առարկան Հայաստանի Հանրապետությունում երեխաների իրավունքների պաշտպանության հիմնախնդիրներն են:

Սույն հետազոտության հիմնական նպատակն է՝ ամփոփ անդրադառնալով Հայաստանի Հանրապետությունում երեխաների իրավունքների պաշտպանության ոլորտի իրավական հիմքերին, նախանշելով առաջնահերթ հիմնախնդիրների շրջանակը, ելնելով 2015 թվականի ՀՀ սահմանադրական նոր լուծումների և դրանց համարժեք միջազգային իրավական կանոնակարգումների օրենսդրական իրացման անհրաժեշտությունից, համապատասխան հայեցակարգային առաջարկություններով աջակցել ՀՀ-ում երեխաների իրավունքների պաշտպանության ոլորտի ՀՀ օրենսդրության կատարելագործմանը:

2. ՀԵՏԱԶՈՏՈՒԹՅԱՆ ՀԱՄԱՐ ԷԱԿԱՆ ՆՇԱՆԱԿՈՒԹՅՈՒՆ ՈՒՆԵՑՈՂ ՍԱՀՄԱՆԱԴՐԱԿԱՆ ԵՎ ՄԻԶԱԶԳԱՅԻՆ ԻՐԱՎԱԿԱՆ ՀԻՄՔԵՐԻ ՆԿԱՐԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆԸ

ՀՀ-ում երեխաների իրավունքների պաշտպանության իրավական հիմքերը հանդիսացող ՀՀ սահմանադրական կանոնակարգումները

Աներկբա է, որ երեխաների իրավունքների արդյունավետ պաշտպանությունը պահանջում է, նախևառաջ, սահմանադրական լիարժեք կանոնակարգումներ: Հատկանշական է, որ Սահմանադրությամբ երեխաների իրավունքների վերաբերյալ պետության քաղաքական գերակայությունների հաստատումը կարևորվում է նաև միջազգային մակարդակում: Մասնավորապես, Եվրոպայի խորհրդի խորհրդարանական վեհաժողովի 2015 թվականի մայիսի 6-ի՝ «Երեխաների իրավունքների ներառումը ներպետական սահմանադրություններում որպես երեխաների վերաբերյալ արդյունավետ ներպետական քաղաքականությունների կարևոր բաղադրիչ» թիվ 2056 (2015) բանաձևով, ելնելով միջազգային չափանիշներին համապատասխան սահմանադրական և օրենսդրական համակարգերը նորացնելու անհրաժեշտությունից, անդամ պետություններին կոչ է արվում երաշխավորել երեխաների իրավունքների պաշտպանության և խթանման սահմանադրական երաշխիքների տրամադրումը, ապահովել, որ երեխաների լավագույն շահերը (որպես ինքնուրույն իրավատերեր (իրավունքի սուբյեկտներ) առաջնային ուշադրության արժանանան երեխաների պաշտպանությանն ու զարգացմանը միտված ցանկացած հանրային կամ մասնավոր գործողության շրջանակներում, ինչպես նաև երեխաներին հնարավորություն ընձեռել լսելի լինելու իրենց վրա ներգործող բոլոր որոշումների կայացման ժամանակ:

ՀՀ-ում երեխաների իրավունքների պաշտպանությանն առնչվող հարաբերությունները կանոնակարգվել են ինչպես 1995 թվականի ՀՀ Սահմանադրությամբ, այնպես էլ 2005 թվականի և 2015 թվականի սահմանադրական փոփոխություններով: Հարկ է նշել, որ ի տարբերություն 1995 թվականի ՀՀ սահմանադրական լուծումների, որով ամրագրվել է, որ «Ընտանիքը հասարակության բնական և հիմնական բջիջն է: Ընտանիքը, մայրությունը և մանկությունը գտնվում են հասարակության և պետության հովանավորության ու պաշտպանության ներքո» (32-րդ հոդված), հետագայում՝ 2005 թվականի սահմանադրական փոփոխություններով, երեխաների իրավունքների պաշտպանությանը վերաբերող կանոնակարգումների շրջանակն ընդլայնվել է:

2015 թվականի դեկտեմբերի 6-ի հանրաքվեով ընդունված ՀՀ Սահմանադրության փոփոխություններով առանցքային բարեփոխումներ են կատարվել նաև մարդու և քաղաքացու հիմնական իրավունքները և ազատություններն ամրագրող 2-րդ գլխում, որն ընդգրկում է նաև երեխայի իրավունքներին և դրանց պաշտպանությանը վերաբերող կանոնակարգումները:

Որպես ընդհանուր դիտարկում հարկ է նշել, որ 2005 թվականի փոփոխություններով ՀՀ Սահմանադրության 2-րդ գլխում սահմանազատված չէին սոցիալական հիմնական իրավունքները և դասական հիմնական իրավունքները, առանց տարբերակման ամրագրված էին ինչպես սոցիալական հիմնական իրավունքները, այնպես էլ պետության նպատակները, ընդ որում, հիմնականում պետության սոցիալական նպատակները ձևակերպած էին որպես սոցիալական հիմնական իրավունքներ:

2015 թվականի փոփոխություններով ՀՀ Սահմանադրությամբ սոցիալական հիմնական իրավունքները և պետության նպատակները, ելնելով իրավական որոշակիության պահանջներից, տարանջատված են միմյանցից, քանի որ դրանք առաջացնում են միանգամայն տարբեր իրավական հետևանքներ: Սոցիալական ոլորտին վերաբերող բոլոր այն դրույթները, որոնք

պարտավորեցնում են հանրային իշխանություններին (նախևառաջ՝ օրենսդրին), ձևակերպված են որպես պետության քաղաքականության նպատակներ (86-րդ հոդված):

Երեխաների իրավունքներին և դրանց պաշտպանությանը վերաբերող սահմանադրական կանոնակարգումներն ամրագրված են 2015 թվականի փոփոխություններով ՀՀ Սահմանադրության, մասնավորապես, «Սահմանադրական կարգի հիմունքները» վերտառությամբ 1-ին գլխի 16-րդ հոդվածում, «Մարդու և քաղաքացու հիմնական իրավունքները և ազատությունները» վերտառությամբ 2-րդ գլխի 27-րդ, 36-րդ, 37-րդ, 47-րդ, 57-րդ, 63-րդ հոդվածներում և «Տնտեսական, սոցիալական և մշակութային ոլորտներում օրենսդրական երաշխիքները և պետության քաղաքականության հիմնական նպատակները» վերտառությամբ 3-րդ գլխի 86-րդ հոդվածում: 2015 թվականի փոփոխություններով ՀՀ Սահմանադրության 1-3-րդ գլուխներն ուժի մեջ են մտել 2015 թվականի դեկտեմբերի 22-ից:

Հարկ է նշել, որ 2015 թվականի փոփոխություններով ՀՀ Սահմանադրության վերոհիշյալ հոդվածների կանոնակարգումները համադրելի են 2005 թվականի փոփոխություններով ՀՀ Սահմանադրության 16-րդ հոդվածի 1-ին մասի 5-րդ կետի, 30.1-րդ հոդվածի 1-ին մասի, 32-րդ հոդվածի 4-րդ մասի, 35-րդ հոդվածի 1-ին և 3-րդ մասերի, 36-րդ հոդվածի, 48-րդ հոդվածի 1-ին մասի 1-ին կետի կանոնակարգումների հետ:

Երեխայի իրավունքներին և դրանց պաշտպանությանը վերաբերող ՀՀ Սահմանադրության 2005 թվականի և 2015 թվականի փոփոխությունների համեմատական վերլուծության արդյունքները վկայում են, որ 2015 թվականի փոփոխություններով կարևորվում և առաջին անգամ սահմանադրական մակարդակում ընդգծվում են.

ա) երեխայի շահերը, այս համատեքստում, մասնավորապես, ամրագրվել է, որ.

- երեխային վերաբերող հարցերում **երեխայի շահերը** պետք է առաջնահերթ ուշադրության արժանանան,

- ծնողական իրավունքներից զրկելը կամ դրանց սահմանափակումը կարող է կատարվել միայն օրենքով, դատարանի որոշմամբ՝ **երեխայի կենսական շահերն ապահովելու նպատակով**,

- յուրաքանչյուր երեխա ունի իր ծնողների հետ կանոնավոր անձնական փոխհարաբերություններ և անմիջական շփումներ պահպանելու իրավունքը, բացառությամբ այն դեպքի, երբ դա, դատարանի որոշման համաձայն, **հակասում է երեխայի շահերին**,

- դատական վարույթը կամ դրա մի մասը, օրենքով սահմանված դեպքերում և կարգով, դատարանի որոշմամբ կարող է անցկացվել դռնփակ՝ **անչափահասների շահերի պաշտպանության նպատակով**,

բ) երեխայի առանձին իրավունքները, այս համատեքստում, մասնավորապես, ամրագրվել է, որ երեխան ունի՝

- իր կարծիքն ազատ արտահայտելու իրավունք, որը երեխայի տարիքին և հասու-

նության մակարդակին համապատասխան, հաշվի է առնվում իրեն վերաբերող հարցերում,

- իր ծնողների հետ կանոնավոր անձնական փոխհարաբերություններ և անմիջական շփումներ պահպանելու իրավունք, բացառությամբ այն դեպքի, երբ դա, դատարանի որոշման համաձայն, հակասում է երեխայի շահերին,

զ) առանց ծնողական խնամքի մնացած երեխաների պետության հոգածության և պաշտպանության ներքո լինելը,

դ) որպես պետության քաղաքականության հիմնական նպատակներից՝ երեխաների անհատականության լիակատար և բազմակողմանի զարգացման համար բարենպաստ պայմաններ ստեղծելը:

ՀՀ-ում երեխաների իրավունքների պաշտպանության իրավական հիմքերը

հանդիսացող ՀՀ միջազգային իրավական կանոնակարգումները

ՀՀ իրավական համակարգի բաղկացուցիչ մաս են կազմում երեխաների իրավունքներին և դրանց պաշտպանությանը վերաբերող տասնյակ միջազգային պայմանագրեր, մասնավորապես՝

- ՄԱԿ-ի 1948թ. Մարդու իրավունքների համընդհանուր հռչակագիրը,
- 1973թ. Նվազագույն տարիքի մասին կոնվենցիան,
- ՄԱԿ-ի 1989թ. Երեխայի իրավունքների մասին կոնվենցիան,
- ՄԱԿ-ի 1993թ. Երեխաների պաշտպանության և օտարերկրյա որդեգրման բնագավառում համագործակցության մասին կոնվենցիան,
- 1996թ. Վերանայված եվրոպական սոցիալական խարտիան,
- Հաագայի 1996թ. Ծնողական պարտականությունների և երեխայի պաշտպանությանն ուղղված միջոցների առնչությամբ իրավասության, կիրառելի իրավունքի, ճանաչման, իրականացման և համագործակցության մասին կոնվենցիան,
- ՄԱԿ-ի 1999թ. Երեխայի աշխատանքի վատթարագույն ձևերի մասին կոնվենցիան,
- ՄԱԿ-ի 2000թ. Անդրազգային կազմակերպված հանցավորության դեմ կոնվենցիան լրացնող՝ Ցամաքով, ծովով և օդով միգրանտների անօրինական ներս բերելու դեմ արձանագրությունը,
- ՄԱԿ-ի 2000թ. Երեխայի իրավունքների մասին կոնվենցիային կից Զինված հակամարտություններին երեխաների մասնակցությանը վերաբերող կամընտիր արձանագրությունը,

• ՄԱԿ-ի 2000թ. Երեխայի իրավունքների մասին կոնվենցիայի՝ Մանկավաճառության, երեխաների մարմնավաճառության և մանկական պոռնոգրաֆիայի մասին կամընտիր արձանագրությունը,

• ՄԱԿ-ի 2003թ. Անդրազգային կազմակերպված հանցավորության դեմ կոնվենցիան լրացնող՝ Մարդկանց, հատկապես կանանց և երեխաների առևտրի կանխարգելման, արգելման և պատժի մասին արձանագրությունը,

• 2005թ. Մարդկանց շահագործման (թրաֆիքինգի) դեմ պայքարի մասին Եվրոպայի խորհրդի կոնվենցիան:

2015 թվականի փոփոխություններով ՀՀ սահմանադրական նոր լուծումների համատեքստում երեխաների իրավունքներին և դրանց պաշտպանությանը վերաբերող վերոնշյալ միջազգային իրավական կանոնակարգումները, մասնավորապես, հանգում են հետևյալին.

- երեխաների նկատմամբ բոլոր գործողություններում, անկախ այն բանից, թե դրանք ձեռնարկվում են սոցիալական ապահովության հարցերով զբաղվող պետական կամ մասնավոր հիմնարկների, դատարանների, վարչական կամ օրենսդրական մարմինների կողմից, առաջնահերթ ուշադրություն է դարձվում երեխայի լավագույն շահերին,

- երեխան, որի ծնողները բնակվում են տարբեր պետություններում, իրավունք ունի կանոնավոր կերպով, բացառությամբ հատուկ հանգամանքների, անձնական հարաբերություններ և ուղղակի կապեր պահպանել երկու ծնողների հետ,

- երեխան իրավունք ունի ազատորեն արտահայտելու իր կարծիքը, այդ իրավունքը ներառում է ցանկացած բնույթի տեղեկատվություն և գաղափարներ որոնելու, ստանալու և հաղորդելու ազատությունը՝ անկախ սահմաններից, գրավոր կամ տպագիր ձևով, ստեղծագործության տեսքով կամ այլ միջոցներով՝ երեխայի ընտրությամբ: Այդ իրավունքի իրագործումը կարող է ենթարկվել որոշակի սահմանափակումների, սակայն այդ սահմանափակումները կարող են լինել միայն այնպիսիք, որոնք նախատեսված են օրենքով և անհրաժեշտ են՝ (ա) այլ անձանց իրավունքները և հեղինակությունը հարգելու, կամ (բ) պետական անվտանգությունը կամ հասարակական կարգը (ordre public), կամ բնակչության առողջությունը, կամ բարոյականությունը պաշտպանելու համար,

- երեխաները հատուկ պաշտպանվածության իրավունք ունեն իրենց սպառնացող ֆիզիկական և հոգեբանական վտանգներից,

- երեխաները սոցիալական, իրավական և տնտեսական պաշտպանվածության իրավունք ունեն:

Քննության առարկայի շրջանակներում պետք է նշել, որ հատուկ կարևորություն են ներկայացնում նաև միջազգային կազմակերպությունների կողմից ընդունված երեխայի կոնվենցիոն առանձին իրավունքների վերաբերյալ մեկնաբանությունները և երեխայի

իրավունքների պաշտպանությանը վերաբերող երաշխավորությունները, մասնավորապես՝

- ՄԱԿ-ի Երեխայի իրավունքների կոմիտեի 2009 թվականի թիվ 12 Ընդհանուր մեկնաբանությունը՝ երեխայի լավելու իրավունքի վերաբերյալ,
- ՄԱԿ-ի Երեխայի իրավունքների կոմիտեի 2013 թվականի թիվ 14 Ընդհանուր մեկնաբանությունը՝ երեխայի լավագույն շահերին առաջնահերթ ուշադրություն դարձնելու՝ երեխայի իրավունքի վերաբերյալ,
- ՄԱԿ-ի 2009 թվականի Երեխայի այլընտրանքային խնամքի մասին ուղեցույցը,
- Անչափահասների գործերով արդարադատության իրականացման ՄԱԿ-ի նվազագույն ստանդարտ կանոնները (Պեկինյան կանոնները),
- Հանցագործությունից տուժած և հանցագործության վկա երեխաների գործերով արդարադատության ուղենիշները,
- Քրեական արդարադատության համակարգում հայտնված երեխաների նկատմամբ գործողությունների ուղենիշները,
- Եվրոպայի խորհրդի նախարարների կոմիտեի թիվ Rec(2003)20 հանձնարարական անդամ երկրներին՝ անչափահասների հանցավորությանն արձագանքելու նոր ուղիների և անչափահասների գործերով արդարադատության դերի վերաբերյալ,
- Եվրոպայի խորհրդի Նախարարների կոմիտեի թիվ R(87)20 հանձնարարական անդամ երկրներին՝ անչափահասների հանցավորությանը սոցիալական արձագանքների վերաբերյալ:

Այսպես.

ՄԱԿ-ի Երեխայի իրավունքների կոմիտեն՝ մեկնաբանելով Երեխայի իրավունքների մասին կոնվենցիայի դրույթները, մասնավորապես, ընդգծել է, որ բոլոր գործընթացները, որտեղ երեխան կամ երեխաներն ունկնդրվում են և մասնակցում, պետք է լինեն, մասնավորապես.

- **թափանցիկ և տեղեկություն տրամադրող**. երեխաներին պետք է տրամադրել լիարժեք, մատչելի, տարբերությունների նկատմամբ զգայուն և տարիքին համապատասխան տեղեկատվություն՝ իրենց կարծիքն արտահայտելու և այդ կարծիքի հանդեպ պատճառ վերաբերմունք ստանալու իրավունքի իրացման, ինչպես նաև մասնակցության իրականացման համար,

- **կամավոր**. երեխաներին երբեք հարկավոր չէ ստիպել հայտնել իրենց տեսակետներն իրենց կամքին հակառակ և անհրաժեշտ է նրանց տեղեկացնել, որ նրանք կարող են դադարեցնել իրենց ներգրավվածությունը յուրաքանչյուր պահի,

- **հարգալից**. երեխաների տեսակետներին պետք է հարգանքով վերաբերվել և նրանց տրամադրել տարբեր գաղափարներ և գործողություններ նախաձեռնելու հնարավորություններ: Երեխաների հետ աշխատող մեծահասակները պետք է ընդունեն, հարգեն և դրական օրինակների վրա կառուցեն երեխաների մասնակցությունը, օրինակ, ընտանիքում, դպրոցում, մշակութային կյանքում և աշխատանքային միջավայրերում:

Նրանք նաև պետք է կարողանան ըմբռնել երեխաների կյանքի սոցիալ-տնտեսական և մշակութային համատեքստը,

- **կարևոր.** այն հարցերը, որոնց վերաբերյալ երեխաները պետք է հայտնեն իրենց կարծիքը, պետք է իսկապես կարևոր լինեն իրենց կյանքի համար և պետք է հնարավորություն տան նրանց օգտվել իրենց գիտելիքներից, հմտություններից և ունակություններից,

- **երեխաներին համապատասխան.** միջավայրերը և աշխատանքային մեթոդները պետք է հարմարեցված լինեն երեխաների կարողություններին: Համապատասխան ժամանակ և ռեսուրսներ պետք է տրամադրվեն ապահովելու համար, որ երեխաներն ունեն իրենց կարծիքներն արտահայտելու համար համարժեք պատրաստվածություն և վստահություն ու հնարավորություն,

- **ներառական.** մասնակցությունը պետք է լինի ներառական, պետք է խուսափի գոյություն ունեցող խտրական վերաբերմունքից և պետք է խրախուսի մարզինալացված երեխաների հնարավորությունները,

- **ապահով և զգայուն վտանգի նկատմամբ.** որոշ իրավիճակներում կարծիքի բարձրաձայնումը կարող է վտանգների հանգեցնել: Մեծահասակները պատասխանատվություն են կրում այն երեխաների հանդեպ, ում հետ նրանք աշխատում են, և պետք է բոլոր հնարավոր միջոցները ձեռնարկեն նվազեցնելու երեխաների հանդեպ բռնության, շահարկման կամ իրենց մասնակցությունից բխող այլ հնարավոր բացասական հետևանքների վտանգը: Պատշաճ պաշտպանություն տրամադրելու համար անհրաժեշտ գործողությունները ներառում են երեխայի պաշտպանության հստակ ռազմավարության մշակում, որը կճանաչի երեխաների որոշ խմբերին սպառնացող հնարավոր վտանգը և այն խոչընդոտները, որոնց նրանք հանդիպում են օգնության դիմելիս: Երեխաները պետք է տեղյակ լինեն իրենց՝ վնասից պաշտպանված լինելու իրավունքի վերաբերյալ և պետք է իմանան՝ ուր դիմել օգնության համար, երբ անհրաժեշտ է:

ՄԱԿ-ի Երեխայի իրավունքների կոմիտեն՝ անդրադառնալով **երեխայի լավագույն շահերի և ունկնդրվելու իրավունքի կապին**, մեկնաբանում է, որ երեխայի լավագույն շահերի գնահատումը պետք է ներառի հարգանք իր կարծիքն ազատորեն արտահայտելու և դրան պատշաճ նշանակություն տալու երեխայի իրավունքի նկատմամբ՝ երեխայի վրա ազդող բոլոր հարցերում: Այս երկուսն ունեն փոխլրացնող դեր:

ՄԱԿ-ի Երեխայի իրավունքների կոմիտեն՝ անդրադառնալով Երեխայի իրավունքների մասին կոնվենցիայով սահմանված «երեխայի լավագույն շահեր» եզրույթին, ամրագրել է, որ անդամ պետությունների համար սահմանվում է պարտավորություններ, մասնավորապես, երաշխավորելու, որ.

1) երեխայի լավագույն շահերը պատշաճորեն ինտեգրված են և հետևողականորեն կիրառվում են պետական մարմինների յուրաքանչյուր գործողությունում, մասնավորապես՝ վարչական և դատական վարույթներում, որոնք ուղղակիորեն կամ անուղղակիորեն ազդում են երեխաների վրա,

2) երեխաներին վերաբերող բոլոր դատական և վարչական որոշումներում, ինչպես նաև քաղաքականություններում և օրենսդրական ակտերում ի ցույց է դրվում, որ երեխայի լավագույն շահերին առաջնահերթ ուշադրություն է դարձվել: Այն ենթադրում է նկարագրել, թե ինչպես են ուսումնասիրվել և գնահատվել լավագույն շահերը և թե ինչ նշանակություն է դրանց վերապահվել որոշման մեջ,

3) երեխայի շահերը գնահատվել և առաջնահերթ հաշվի են առնվել մասնավոր հատվածի, ներառյալ՝ ծառայություններ մատուցողների կամ երեխային վերաբերող կամ նրա վրա ազդող որոշումներ կայացնող ցանկացած այլ մասնավոր կառույցի կամ հաստատության որոշումներում և գործողություններում:

3. ՀԵՏԱԶՈՏՈՒԹՅԱՆ ՈՒՈՐՏԻ ԻՐԱՎԱԿԱՐԳԱՎՈՐՈՒՄՆԵՐԻՆ ՈՒՂՂՎԱԾ ՕՐԵՆՍՊՐԱԿԱՆ ՎԵՐԱԲԵՐՅԱԼ ՀԱՄԱՌՈՏ ՏԵՂԵԿԱՆՔ

Անշուշտ, ՀՀ-ում ձևավորվել և գործում է երեխաների իրավունքների պաշտպանության ոլորտի իրավակարգավորումներին ուղղված օրենսդրություն:

ՀՀ-ում երեխաների իրավունքների պաշտպանության ոլորտում օրենսդրական զարգացումների ուսումնասիրության արդյունքներով արձանագրվում է, որ, մասնավորապես՝

1991-1995 թվականներին Հայաստանի Հանրապետությունը դեռևս չունեւ երեխաների իրավունքների մասին օրենք, իսկ ոլորտը կարգավորվում էր առանձին խնդիրների լուծմանն ուղղված ենթաօրենսդրական, անգամ Խորհրդային Միության օրոք ընդունված իրավական ակտերով: Այս փուլում, մասնավորապես՝

- 1993 թվականին ՀՀ սոցիալական ապահովության նախարարության աշխատակազմում ստեղծվեց ընտանիքի խնդիրներով զբաղվող բաժին, ինչպես նաև ստեղծվեցին սոցիալական ծառայությունների տարածքային կենտրոնները, որոնք ունեին նաև երեխաների հիմնախնդիրներին առնչվող գործառույթներ,

- 1994 թվականին հաստատվեց սոցիալական պաշտպանության կարիք ունեցող բնակչության խմբերի ցանկը, որոնց մեծ մասը կազմում էին երեխաների՝ սոցիալապես խոցելի տարբեր խմբերը:

1996-2003 թվականներին պետական քաղաքականությունն ուղղվեց երեխաների իրավունքների պաշտպանության ոլորտում օրենսդրական կարգավորմանն ու ինստիտուցիոնալ ենթահամակարգերի ստեղծմանը, մասնավորապես՝

- 1996 թվականին ընդունվեցին «Երեխայի իրավունքների մասին» ՀՀ օրենքը (այն հետագայում 7 օրենքներով փոփոխվել և լրացվել է) և «Բնակչության բժշկական օգնության և սպասարկման մասին» ՀՀ օրենքը,

- 1997 թվականին ՀՀ սոցիալական ապահովության նախարարության աշխատակազմում ստեղծվեց ընտանիքի, կանանց և երեխաների հիմնահարցերի վարչություն, որի գործառույթների շրջանակն ընդգրկում է նաև երեխաների իրավասոցիալական պաշտպանության, երեխաների շրջանում թափառաշրջիկության և մուրացկանության կանխարգելման ու վերացման ուղղությամբ պետական ծրագրերի մշակման և իրականացման խնդիրների լուծումը,

- 1998 թվականին ընդունվեց ՀՀ քաղաքացիական օրենսգիրքը, որով կարգավորվում են երեխաների իրավունակության և գործունակության հարցերը, իսկ հաջորդ տարի ընդունվեցին «Փախստականների մասին» ՀՀ օրենքը (այն 2008 թվականին «Փախստականների և ապաստանի մասին» ՀՀ օրենքով ուժը կորցրած է ճանաչվել) և «Կրթության մասին» ՀՀ օրենքը, որոնցով, համապատասխանաբար, սահմանվեցին փախստականների երեխաների իրավունքները, ինչպես նաև երեխաների կրթության իրավունքը: Նույն տարում ընդունվեցին նաև ՀՀ քաղաքացիական դատավարության և քրեական դատավարության օրենսգրքերը, որոնցով սահմանվեցին նաև անչափահասների հետ կապված դատավարական առանձնահատուկ ընթացակարգեր,

- 1999 թվականի հունվարի 1-ից ներդրվեց աղքատության ընտանեկան նպաստի ծրագիրը, որով ավելի ծանրակշիռ դարձվեց երեխաների գործոնի դերն ընտանիքի կարիքավորության վերջնական աստիճանի գնահատման ժամանակ: Նույն տարում վերականգնվեցին խնամակալության, հոգաբարձության և որդեգրման հանձնաժողովների աշխատանքները: Սոցիալական որբության կանխարգելման նպատակով բարեփոխվեց որդեգրման գործընթացը, մշակվեցին որդեգրման գործընթացն ապահովող մի շարք իրավական ակտեր, 2003 թվականին ստեղծվեց տեղեկատվական շտեմարան, որում մուտքագրվեց 2000 թվականից սկսած՝ կենտրոնացված հաշվառման վերցված՝ որդեգրման ենթակա երեխաների, որդեգրողների թեկնածուների, ինչպես նաև որդեգրված երեխաների ու որդեգրողների տվյալները,

- 2002-2003 թվականներին ընդունվեցին երեխաների իրավունքների պաշտպանության բնագավառի կարգավորման համար կարևորագույն նշանակություն ունեցող մի շարք օրենքներ, այդ թվում՝ «Առանց ծնողական խնամքի մնացած երեխաների սոցիալական պաշտպանության մասին» ՀՀ օրենքը (այն հետագայում 6 օրենքներով փոփոխվել և լրացվել է) և ՀՀ քրեական օրենսգիրքը, որոնցով առաջին անգամ սահմանվեցին, համապատասխանաբար, առանց ծնողական խնամքի մնացած երեխաների սոցիալական պաշտպանության իրավական, տնտեսական, կազմակերպական հիմքերը, նպատակները, սկզբունքները և ձևերը, ինչպես նաև ընտանիքի և երեխայի շահերի դեմ ուղղված հանցագործությունները, անչափահասների քրեական պատասխանատվության և պատժի առանձնահատկությունները: 2003 թվականին մշակվեց նաև ՀՀ-ում 2007-2009 թվականների ընթացքում մարդկանց շահագործման (թրաֆիքինգի) դեմ պայքարի կազմակերպման ազգային ծրագիրը, որը ներառում էր նաև անչափահասների շահագործման խնդիրները:

2004-2016 թվականներին սկիզբ դրվեց երեխայի իրավունքների պաշտպանության ռազմավարական ծրագրի ընդունմանը: Այս փուլում ընդունվեց 2004-2015 թվականների ռազմավարական ծրագիրը, որի շնորհիվ նախանշվեցին ՀՀ-ում երեխաների նկատմամբ պետական քաղաքականության հիմնական ուղղությունները, պետական կառավարման համակարգում կյանքի կոչվեց երեխայի իրավունքների պաշտպանության եռաստիճան համակարգը, կատարվեցին երեխաների սոցիալական, առողջապահական, կրթական, մշակութային իրավունքների

երաշխավորմանն ուղղված կարևոր օրենսդրական բարեփոխումներ, իրականացվեցին երեխաների տարբեր հիմնախնդիրների լուծմանն ուղղված մի շարք կարևոր ծրագրեր, մասնավորապես՝

- 2004 թվականին ընդունվեցին ՀՀ աշխատանքային օրենսգիրքը, ՀՀ ընտանեկան օրենսգիրքը, «Քաղաքացիական կացության ակտերի մասին» ՀՀ օրենքը, որոնցով, ի թիվս այլնի, համապատասխանաբար, սահմանվեցին երեխաների աշխատանքային իրավունքները, պարտականությունները և երաշխիքները, կարգավորվեցին առանց ծնողական խնամքի մնացած երեխաների հայտնաբերման և տեղավորման, խնամատար ընտանիքին վերաբերող մի շարք հարցեր, սահմանվեցին երեխայի ծննդյան, անվան փոփոխման, հայրության որոշման, որդեգրման, մահվան ակտերի գրանցման հետ կապված հարաբերությունները: Նույն թվականին հաստատվեցին երեխաների խնամք և պաշտպանություն իրականացնող հաստատություններում երեխաների խնամքի ու դաստիարակության համար անհրաժեշտ պետական սոցիալական նվազագույն չափորոշիչները,

- 2005 թվականին ընդունվեցին երեխաների իրավունքներին առնչվող «Սոցիալական աջակցության մասին» ՀՀ օրենքը (որը 2014 թվականին համանուն օրենքով ուժը կորցրած է ճանաչվել), «Պետական նպաստների մասին» ՀՀ օրենքը (այն 2013 թվականին համանուն օրենքով ուժը կորցրած է ճանաչվել), «Կրթության առանձնահատուկ պայմանների կարիք ունեցող անձանց կրթության մասին» ՀՀ օրենքը և «Նախադպրոցական կրթության մասին» ՀՀ օրենքը: Նույն տարում սահմանվեցին երեխաների խնամքն իրականացնող հաստատությունների հիմնական տիպերը՝ հստակեցնելով յուրաքանչյուր հաստատությունում երեխաների տեղավորման չափանիշները: 2005-2006 թվականներին Երևանի Աջափնյակ թաղային համայնքում և Գյումրիում ստեղծվեցին Երեխաների սոցիալական հոգածության համայնքային ցերեկային մեկական կենտրոններ,

- 2006 թվականին հաստատվեցին առանց ծնողական խնամքի մնացած երեխաների և առանց ծնողական խնամքի մնացած երեխաների թվին պատկանող անձանց կենտրոնացված հաշվառման կարգը, ինչպես նաև կյանքի դժվարին իրավիճակում գտնվող երեխաների սոցիալական պաշտպանության բարեփոխումների 2006-2010 թվականների ռազմավարությունը, որում արտացոլվեցին երեխայի իրավունքների պաշտպանությանն ուղղված բարեփոխումների քաղաքականության նպատակները, հիմնական սկզբունքները, այդ թվում՝ երեխայի շահերի առաջնահերթությունը, խտրականության բացառումն ու հավասար հնարավորությունների ընձեռումը, ընտանեկանին մոտ միջավայրի ապահովումը,

- 2007 թվականին հաստատվեցին մանկատանը, երեխաների խնամքի և պաշտպանության գիշերօթիկ հաստատությունում (անկախ դրա կազմակերպական-իրավական ձևից) խնամվող, ինչպես նաև հատուկ հանրակրթական ուսումնական հաստատությունում սովորող երեխաների խնամքի և սպասարկման նվազագույն չափորոշիչները: 2007 թվականից սկսած՝ իրականացվեցին առանց ծնողական խնամքի մնացած երեխաների սոցիալական պաշտպանությանն ուղղված մի շարք ծրագրեր, մասնավորապես, բնակարանի կարիք ունեցող՝ առանց ծնողական խնամքի մնացած երեխաների և նրանց թվին պատկանող անձանց կենտրոնացված հաշվառումը, 17 հատուկ հանրակրթական ուսումնական հաստատությունների վերակազմավորումը երեխաների խնամքի և պաշտպանության 7 գիշերօթիկ

հաստատությունների, Մանկական խնամակալական կազմակերպությունների բեռնաթափման ծրագիրը, Մանկատան չափահաս դարձած սաների բնակարանային ապահովման ծրագիրը և այլն: Նույն տարում ընդունվեց նաև ՀՀ վարչական դատավարության օրենսգիրքը (այն 2013 թվականին համանուն օրենքով ուժը կորցրած է ճանաչվել), որով սահմանվեց նաև անչափահասների հետ կապված մի շարք դատավարական առանձնահատուկ ընթացակարգեր,

- 2008 թվականին հաստատվեցին երեխային խնամատար ընտանիք հանձնելու կարգը, յուրաքանչյուր երեխայի պահելու համար խնամատար ընտանիքին ամսական վճարվող դրամական միջոցների և երեխայի խնամքի և դաստիարակության համար խնամատար ծնողների վարձատրության վճարման կարգն ու չափը և խնամատար ընտանիք երեխային դաստիարակության հանձնելու մասին պայմանագրի ձևը,

- 2010 թվականին հաստատվեցին որդեգրման կարգը և ՀՀ դիվանագիտական ներկայացուցչություններում կամ հյուպատոսական հիմնարկներում օտարերկրյա քաղաքացիների, քաղաքացիություն չունեցող անձանց և ՀՀ սահմաններից դուրս բնակվող ՀՀ քաղաքացիների կողմից որդեգրված ՀՀ քաղաքացի հանդիսացող երեխայի հաշվառման կարգը,

- 2011 թվականին հաստատվեց խնամակալության և հոգաբարձության մարմինների կանոնադրությունը,

- 2012 թվականին հաստատվեցին ՀՀ-ում երեխաների իրավունքների պաշտպանության 2013-2016 թվականների ռազմավարական ծրագիրը և դրա իրականացման միջոցառումների ժամանակացույցը,

- 2013 թվականին մշակվեցին ՀՀ-ում բազմազավակ ընտանիքների աջակցության պետական ծրագիրը և դրա իրականացումն ապահովող միջոցառումների ցանկը,

- 2014 թվականին ընդունվեց «Մարդկանց թրաֆիքինգի և շահագործման ենթարկված անձանց նույնացման և աջակցության մասին» ՀՀ օրենքը, որով սահմանվեցին հատուկ կատեգորիայի երեխա զոհերի աջակցության հետ կապված հարցերը: Նույն տարում հաստատվեցին նաև ՀՀ խնամք և պաշտպանություն իրականացնող շուրջօրյա հաստատություններում խնամվող երեխաների վերադարձն ընտանիքներ կազմակերպելու (բեռնաթափում) և երեխաների մուտքը հաստատություններ կանխարգելման ծրագիրը, ՀՀ պետական մանկատների շրջանավարտներին պետական աջակցության ծրագիրը, ինչպես նաև հավանություն տրվեց երեխայի հանդեպ բռնության երևույթի դեմ պայքարի հայեցակարգին և դրանից բխող միջոցառումների ցանկին,

- 2015 թվականին սահմանվեցին երեխաների, տարեց և (կամ) հաշմանդամություն ունեցող անձանց խնամքի տրամադրման կարգը և պայմանները,

- 2016 թվականին հավանություն տրվեց կյանքի դժվարին իրավիճակում հայտնված երեխաներին խնամատարության հանձնելու ընթացակարգի բարեփոխման հայեցակարգին, ինչպես նաև հաստատվեցին կյանքի դժվարին իրավիճակում հայտնված երեխաների՝ այլընտրանքային խնամքի տրամադրման նպատակով ուղղորդման կարգը և չափորոշիչները:

4. ԱՌԿԱ ՕՐԵՆՄԴՐԱԿԱՆ ԻՐԱՎԱԿԱՐԳԱՎՈՐՈՒՄՆԵՐԻ ԲԱՑԵՐԻ ԵՎ ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐՆԵՐԻ ՀԱՄԱՌՈՏ ՆԿԱՐԱԳԻՐԸ

Ելնելով ՀՀ սահմանադրական և միջազգային իրավական կանոնակարգումների՝ ՀՀ օրենսդրության մեջ իրացման արդյունքներից, իրավակիրառական պրակտիկայում դրանց դրսևորումներից, ինչպես նաև հաշվի առնելով նաև միջազգային, ներպետական և տեղական հետազոտությունների արդյունքները, ռազմավարական, հայեցակարգային եզրահանգումները (մասնավորապես՝ ՄԱԿ-ի Երեխայի իրավունքների հանձնաժողովի 2013 թվականի Ամփոփիչ դիտարկումները ՀՀ երրորդ և չորրորդ համատեղ պարբերական զեկույցի վերաբերյալ, ՀՀ կառավարության 27.12.2012թ. N 1694-Ն որոշմամբ հաստատված՝ ՀՀ-ում երեխայի իրավունքների պաշտպանության 2013-2016 թվականների ռազմավարական ծրագիրը, ՀՀ կառավարության 10.03.2016թ. N 9 արձանագրային որոշմամբ հավանության արժանացած՝ Կյանքի դժվարին իրավիճակում հայտնված երեխաներին խնամատարության հանձնելու ընթացակարգի բարեփոխման հայեցակարգը), նախանշվում են Հայաստանի Հանրապետությունում երեխաների իրավունքների պաշտպանության հետևյալ հիմնախնդիրները, մասնավորապես.

1) մտագոհիչ է հանրակրթությունից դուրս մնացած, հատուկ հոգածության և սոցիալական պաշտպանության կարիք ունեցող երեխաների թիվը,

2) դեռևս ամբողջությամբ չեն լուծվել թափառաշրջիկ, մուրացիկ և բռնության ենթարկված երեխաներին հայտնաբերելու և ապաստան տրամադրելու, ինչպես նաև հատկապես շեղվող վարք դրսևորող պատանիների ու աղջիկների հայտնաբերման, հաշվառման, նրանց հետ կանխարգելիչ և շտկողական աշխատանքների կատարման խնդիրները,

3) առկա է փաստացի խտրականություն՝ խոցելի և առավել անբարենպաստ իրավիճակներում հայտնված երեխաների տարբեր խմբերի, ներառյալ՝ հաշմանդամություն ունեցող երեխաների, կարիքավոր ընտանիքների երեխաների, գյուղական բնակավայրերում ապրող երեխաների, փողոցային իրավիճակներում հայտնված և հաստատություններում ապրող երեխաների նկատմամբ,

4) դեռևս հատակեցման և կատարելագործման կարիք ունի այլընտրանքային խնամքի համակարգը,

5) ոչ բարարար արագությամբ են ընթանում երեխաների խնամքի ու պաշտպանության մեծ հաստատությունների (մանկատների) բեռնաթափման գործընթացը, ինչպես նաև խնամատար ընտանիքի ներդրումը,

6) խնամքի և պաշտպանության գիշերօթիկ հաստատություններն իրենց տեսակով հակասում են երեխայի՝ ընտանիքում ապրելու սկզբունքին,

7) համայնքների մեծ մասում խոցելի խմբի երեխաների համար գոյություն չունեն որևէ տեսակի սոցիալական ծառայություններ,

8) խնամքի հաստատություններից դուրս եկող երեխաներին ցուցաբերվող աջակցությունն անբավարար է,

9) հասակեցման և կատարելագործման կարիք ունեն առանց ծնողական խնամքի մնացած երեխայի լիարժեք ու ներդաշնակ զարգացման կարիքներից բխող համապատասխան աջակցություն տրամադրելու չափորոշիչները,

10) 2005 թվականին ՀՀ-ում ներդրված՝ երեխայի իրավունքների պաշտպանության եռաստիճան համակարգն ունի ինստիտուցիոնալ-կառուցվածքային որոշ թերություններ, որոնք էականորեն ազդում են այդ բնագավառում վարվող քաղաքականության արդյունավետության վրա, մասնավորապես՝

ա) երեխայի իրավունքների պաշտպանության համակարգի բարձրագույն օղակի՝ միջգերատեսչական սկզբունքով կազմված երեխայի իրավունքների պաշտպանության ազգային հանձնաժողովի գործունեությունը կրում է խորհրդակցական և երաշխավորական բնույթ, աշխատանքները կազմակերպվում են քննարկումների կարգով՝ առանց քննարկման ենթակա հարցերի խոր և բազմակողմանի մասնագիտական ուսումնասիրությունների, բավարար չափով չի իրականացվում միջոլորտային համակարգումը նախարարությունների և մարզային ու տեղական մակարդակով գործող մարմինների միջև,

բ) երեխայի իրավունքների պաշտպանության համակարգի միջին օղակը՝ ՀՀ մարզպետարաններում գործող ընտանիքի, կանանց և երեխաների իրավունքների պաշտպանության բաժինները ևս մի շարք առումներով չեն կարողանում ապահովել արդյունավետ գործունեություն, քանի որ դրանք, մասնավորապես՝

- ունեն փոքրաթիվ աշխատողներ, այդ թվում՝ հատկապես բարդ և բազմաբնույթ սոցիալական դեպքերի հետ կապված աշխատանքներ իրականացնելու և երեխաների խնամքի ու պաշտպանության հաստատություններ երեխաների ուղեգրման վերաբերյալ եզրակացություն տալու համար մասնագիտական բավարար պատրաստվածություն ունեցող մասնագետ սոցիալական աշխատողներ,

- ունեն գործառության կրկնություններ, հատկապես՝ առանց ծնողական խնամքի մնացած երեխաների հայտնաբերման, հաշվառման, ուղղորդման գործառույթների առումով, որոնց զգալի մասը կարող է կատարվել սոցիալական ծառայությունների տարածքային կենտրոններում, մի մասը վերապահված է խնամակալության և հոգաբարձության հանձնաժողովներին, իսկ մի մասն էլ իրականացվում է ՀՀ կառավարությանն առընթեր ՀՀ ոստիկանության անչափահասների հարցերով զբաղվող տեսուչների կողմից,

- գրեթե չեն իրականացնում երեխաներին տրամադրվող ծառայությունների տարածքային պլանավորման ու այդ ծառայությունների տրամադրման գործընթացների համակարգման լիազորությունները, ինչպես նաև աջակցողական, ուղղորդման և վերահսկողական, այդ թվում՝ մշտադիտարկման ու գնահատման գործառույթները,

գ) խնամակալության և հոգաբարձության հանձնաժողովներն արդյունավետ գործունեություն ծավալելու առումով ունեն մի շարք լուրջ հիմնախնդիրներ, մասնավորապես՝

- որոշումների մեծ մասը կայացվում է առանց հիմնախնդիրների խորքային ուսումնասիրության, մասնավորապես, առանց ծնողական խնամքի մնացած երեխային խնամքի հանձնելուց առաջ համապարփակ նախնական գնահատում չի կատարվում,

- խնամակալության և հոգաբարձության հանձնաժողովները գործնականում չեն վերահսկում խնամակալության տրված երեխաների իրավունքների պաշտպանության հետագա կազմակերպումը խնամակալի կողմից,

- խնամակալության և հոգաբարձության հանձնաժողովների կողմից առանց ծնողական խնամքի մնացած երեխաներին օժանդակություն տրամադրելու հստակ չափորոշիչներ սահմանված չեն,

- խնամակալության և հոգաբարձության հանձնաժողովները, հատուկ իրավական գիտելիքների և հմտությունների բացակայության պատճառով, հաճախ չեն կարողանում դատարանում պատշաճ կերպով պաշտպանել իրենց համայնքի բնակիչների իրավունքներն ու շահերը,

- խնամակալության և հոգաբարձության հանձնաժողովները, ունենալով առանց ծնողական խնամքի մնացած երեխաներին ինքնուրույն հայտնաբերելու, նրանց մասին հոգ տանելու, նրանց հաշվառումը վարելու, խնամքի կազմակերպման և իրականացման հարցերով հատուկ դպրոցների և երեխաների խնամքի ու պաշտպանության այլ հաստատությունների հետ համագործակցելու կանոնադրական խնդիր, չունեն համապատասխան ռեսուրսներ՝ դրանց պատշաճ իրականացումն ապահովելու համար,

11) երեխայի իրավունքների պաշտպանության համակարգում, այդ թվում՝ երեխաներին խնամքի ու պաշտպանության հաստատություններ ուղեգրելու հարցերում կարևոր դերակատարում ունեցող սոցիալական ծառայությունների տարածքային մարմիններն իրենց գործունեության ընթացքում սահմանափակվում են, մասնավորապես՝

- ՀՀ աշխատանքի և սոցիալական հարցերի նախարարությանը, մարզպետարաններին, քաղաքապետարաններին շահառուների մասին տարբեր տվյալների տրամադրումով, հաշվետվություններ ներկայացնելով,

- շահառուներին՝ դեպի սոցիալական ապահովության և առողջապահության վարչություն կամ մարզպետի, համայնքի ղեկավարի մոտ ուղղորդելով,

- պասիվ գործելակերպով՝ ֆինանսական խնդիրներից բացի, շահառու խմբերի մյուս կարիքները գրեթե չեն գնահատում, հետևաբար՝ ակտիվորեն չեն աջակցում և ուղղորդում շահառուին,

12) ՀՀ օրենսդրությամբ օգտագործվում են երեխայի կարգավիճակը բնութագրող տարբեր եզրույթներ, մասնավորապես՝ «երեխա», «դեռահաս», «անչափահաս», «ընկեցիկ երեխա», ինչպես նաև «կյանքի դժվարին իրավիճակում գտնվող երեխաներ», «առանց ծնողական խնամքի մնացած երեխաներ», «անբարենպաստ պայմաններում գտնվող երեխաներ», «ծանր իրավիճակ-

ներում գտնվող երեխաներ», «հատուկ կարիք ունեցող երեխաներ», «արտակարգ իրադրության մեջ գտնվող երեխաներ», «ծայրահեղ իրավիճակներում գտնվող երեխաներ» և այլն: Հիշյալ եզրույթներից ոչ բոլորի հասկացություններն են ՀՀ օրենսդրությամբ սահմանված և իրավակիրառ պրակտիկայում դրանց տարատեսակ անվանումներով օգտագործումն առաջացնում են խնդիրներ,

13) ՀՀ օրենսդրությամբ սահմանված չէ «երեխայի լավագույն շահեր» հասկացությունը: ՀՀ ընտանեկան օրենսգրքում սահմանված՝ «երեխայի օրինական շահեր» հասկացությունը համարժեք չէ ՄԱԿ-ի 1989թ. Երեխայի իրավունքների մասին կոնվենցիայով սահմանված՝ «երեխայի լավագույն շահեր» հասկացությանը,

14) չնայած այն հանգամանքին, որ երեխայի՝ լսված լինելու, իր կարծիքն արտահայտելու իրավունքը ներառված է մի շարք օրենքներում, սակայն երեխաների տեսակետները կանոնավոր կերպով հաշվի չեն առնվում նրանց վրա ազդող բոլոր գործընթացներում,

15) երեխայի օրինական ներկայացուցիչների՝ ծնողի, խնամակալի, հոգաբարձուի, որդեգրողի՝ իրենց պարտականությունները կատարելուց խուսափելու համար պատասխանատվության ենթարկելու կառուցակարգեր նախատեսված չեն,

16) ծնողական խնամքից զրկելու համար չի պահանջվում որևէ մասնագիտական եզրակացություն, որը պետք է տրվի երեխայի իրավունքների և շահերի պաշտպանության համակարգի մարմինների մասնագետների կողմից,

17) որդեգրման գործընթացում առկա են լուրջ հիմնախնդիրներ, մասնավորապես՝

- որդեգրող ծնողների ընտրության չափորոշիչները չափազանց ձևական են և հիմնված են որդեգրողների նյութական վիճակի, այլ ոչ ծնողավարման հմտությունների վրա,

- որդեգրման գործընթացի մշտադիտարկումը և վերահսկողությունը կենտրոնացված չեն և իրականացվում են մարզային մակարդակով՝ ընտանիքի, կանանց և երեխաների պաշտպանության ստորաբաժանումների կողմից, մինչդեռ որոշումները կայացվում են դատարանի կողմից,

- դատարանի կողմից երեխայի որդեգրման մասին որոշումը կայացնելու համար չի պահանջվում համապատասխան եզրակացություն, ինչի ապահովումը բխում է նաև ՄԱԿ-ի 1989թ. Երեխայի իրավունքների մասին կոնվենցիայի պահանջներից,

- որդեգրման գործընթացին մասնակցող սուբյեկտների մասնավոր գաղտնիքի պաշտպանությունն օգտագործվում է որպես հիմք՝ որդեգրման գործընթացի մշտադիտարկման սահմանափակումներն արդարացնելու նպատակով,

- կանոնակարգված չեն նաև օտարերկրյա պետությունում որդեգրման տրված երեխաների մասին հետորդեգրման շրջանում որևէ մշտադիտարկման և վերահսկողության հարցերը,

18) անչափահասների գործերով արդարադատության համակարգում դեռևս լիարժեք հաշվի չեն առնվում անչափահասների գործերի քննության առանձնահատկությունները:

5. ՀԵՏԱԶՈՏՎՈՂ ՈԼՈՐՏԻ ՕՐԵՆՍԴՐՈՒՄԻ ԿԱՐԳԱՎՈՐՈՒՄՆԵՐԻ

ՎԵՐԱԲԵՐՑԱԼ ՀԱՅԵՑԱԿԱՐԳԱՅԻՆ ԱՌԱՋԱՐԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

Անշուշտ, 2015 թվականի փոփոխություններով ՀՀ սահմանադրական նոր լուծումները, ՀՀ միջազգային իրավական պարտավորություններին համահունչ, պետք է ամբողջական և համակողմանի երաշխիքներով իրացվեն ՀՀ օրենսդրությամբ: Այլ կերպ՝ հիշյալ փոփոխությունները նախանշում են ՀՀ օրենսդրության կատարելագործման անհրաժեշտ շրջանակները:

Հարկ է նշել, որ ՀՀ Նախագահի 2016 թվականի փետրվարի 10-ի ՆՀ-N170-Ա հրամանագրով հաստատվել է 2015 թվականի դեկտեմբերի 6-ի հանրաքվեով ընդունված ՀՀ Սահմանադրության փոփոխություններով անվանականորեն սահմանված և ընդունման, փոփոխման կամ լրացման ենթակա օրենքների ցանկը: Այդ ցանկում ներառվել են 12 օրենքներ: Հիշյալ հրամանագրով ՀՀ կառավարությանը հանձնարարվել է նաև ապահովել նշված օրենքների նախագծերի մշակումը, ինչպես նաև հաստատել ՀՀ Սահմանադրության փոփոխությունների՝ օրենքով կարգավորման պահանջ ուղղակիորեն նախատեսող դրույթների հիման վրա ընդունման, փոփոխման կամ լրացման ենթակա օրենքների ցանկը և ապահովել դրանց նախագծերի մշակումը:

ՀՀ կառավարությունը, ղեկավարվելով ՀՀ Նախագահի 2016 թվականի փետրվարի 10-ի ՆՀ-170-Ա հրամանագրի 5-րդ կետի 2-րդ ենթակետի պահանջներով, իր 2016 թվականի մարտի 10-ի N245-Ա որոշմամբ հաստատել է ՀՀ Սահմանադրության փոփոխությունների՝ օրենքով կարգավորման պահանջ ուղղակիորեն նախատեսող դրույթների հիման վրա ընդունման, փոփոխման կամ լրացման ենթակա օրենքների ցանկը: Հիշյալ ցանկում ներառվել են 63 օրենքներ, որոնց շարքում են նաև երեխայի իրավունքներին և դրանց պաշտպանությանը վերաբերող մի շարք օրենքներ: Մասնավորապես, մշակման ենթակա են՝

- «Ընտանեկան օրենսգրքում փոփոխություններ և լրացումներ կատարելու մասին» ՀՀ օրենքի նախագիծը,

- «Երեխայի իրավունքների մասին» ՀՀ օրենքում փոփոխություններ և լրացումներ կատարելու մասին» ՀՀ օրենքի նախագիծը,

- «Բազմազավակ ընտանիքների մասին» ՀՀ օրենքի նախագիծը:

Հարկ է նաև արձանագրել, որ Հայաստանի Հանրապետությունում երեխաների իրավունքների պաշտպանությանը վերաբերող միջազգային, ներպետական և տեղական հետազոտությունների արդյունքների ուսումնասիրությունը ցույց է տալիս, որ երեխայի իրավունքների պաշտպանության հիմնախնդիրների լուծման վերաբերյալ ներկայացվել են մի շարք ռազմավարական և հայեցակարգային առաջարկություններ, որոնց մեծ մասը դեռևս օրենսդրական մակարդակում իրենց ամրագրումը չեն ստացել:

Երեխայի իրավունքներին և դրանց պաշտպանությանը վերաբերող 2015 թվականի փոփոխություններով ՀՀ սահմանադրական, ինչպես նաև միջազգային իրավական կանոնակարգումների օրենսդրական իրացման առումով, մասնավորապես, անհրաժեշտ է.

1) հստակեցնել «երեխա», «անչափահաս», «դեռահաս» հասկացությունները և դրանց առանձնահատկությունները, ինչպես նաև «կյանքի դժվարին իրավիճակում գտնվող երեխաներ», «առանց ծնողական խնամքի մնացած երեխաներ», «անբարենպաստ պայմաններում գտնվող երեխաներ», «ծանր իրավիճակներում գտնվող երեխաներ», «հատուկ կարիք ունեցող երեխաներ», «արտակարգ իրադրության մեջ գտնվող երեխաներ», «ծայրահեղ իրավիճակներում գտնվող երեխաներ» և երեխայի կարգավիճակը բնութագրող այլ հասկացություններ, դրանց առանձնահատկությունները,

2) սահմանել «երեխայի լավագույն շահեր» հասկացությունը, ինչպես նաև երեխայի լավագույն շահերի ճանաչման և գնահատման, այդ շահերից բխող որոշումների կայացման ընթացակարգերը և չափորոշիչները: Այս համատեքստում երեխայի լավագույն շահերն ապահովվելու նպատակով`

ա) պահպանել համաչափ և ողջամիտ հավասարակշռություն երեխայի իրավունքների ու նրա օրինական ներկայացուցիչների իրավունքների միջև,

բ) ապահովել երեխային իր կենսաբանական ընտանիքից հեռացնելու որոշման բավարար հիմնավորվածությունը,

գ) որոշել տվյալ երեխայի համար ներդաշնակ, պատշաճ ու անվտանգ խնամք և դաստիարակություն ապահովելու խնամք իրականացնողի կարողությունը,

դ) ապահովել` սոցիալական ծառայությունների վերահսկողությունը,

3) սահմանել երեխայի անհատականության լիակատար և բազմակողմանի զարգացման համար բարենպաստ պայմաններ ստեղծելու օրենսդրական կոնկրետ երաշխիքները,

4) սահմանել օրենսդրական անհրաժեշտ երաշխիքներ` երեխայի կարծիքն իրեն վերաբերող հարցերում հաշվի առնելու համար` այնքանով, որքանով դա կբխի նրա լավագույն շահերից և կհամապատասխանի նրա տարիքին և հասունության մակարդակին,

5) ապահովել, որ լիարժեք իրացվի երեխայի` իր ծնողների հետ կանոնավոր անձնական փոխհարաբերությունների և անմիջական շփումների պահպանման իրավունքը: Այս առումով պետք է ապահովվի նաև խնամատարության հանձնված երեխայի կենսաբանական ծնողի

(ծնողների) հետ կանոնավոր անձնական փոխհարաբերություններ և անմիջական շփումներ պահպանելու իրավունքը, որը կարող է սահմանափակվել բացառիկ դեպքերում, եթե դա են պահանջում երեխայի լավագույն շահերը,

6) վերանայել երեխաների պաշտպանության ազգային հանձնաժողովի, մարզպետարանների աշխատակազմերի ընտանիքի, կանանց և երեխաների իրավունքների պաշտպանության բաժինների, խնամակալության և հոգաբարձության հանձնաժողովների աշխատանքների կազմակերպման և գործունեության կարգերը,

7) վերանայել խնամքի տրամադրման կարգը և պայմանները,

8) վերանայել ծնողական իրավունքներից զրկելու հիմքերը և կարգը, մասնավորապես, սահմանելով, որ.

- ծնողական իրավունքներից զրկումն իրականացվում է հաշվի առնելով երեխայի լավագույն շահերը,

- ծնողական իրավունքներից զրկելու մասին գործերը քննելիս հաշվի է առնվում երեխայի և ծնողի (ծնողների) գնահատված սոցիալական կարիքի և պատշաճ վարքագծի մասին եզրակացությունը,

9) սահմանել առանց ծնողական խնամքի մնացած երեխայի լիարժեք ու ներդաշնակ զարգացման կարիքներից բխող համապատասխան աջակցության տրամադրման չափորոշիչները,

10) ապահովել, որ խնամատարության ինստիտուտը դադարի լինել միայն առանց ծնողական խնամքի մնացած երեխայի խնամքի այլընտրանքային ձև,

11) ապահովել, որ խնամատարությունն ուղղված լինի խնամատար ընտանիքում գտնվող երեխային իր կենսաբանական ընտանիք վերադարձնելուն,

12) սահմանել, որ խնամատար ընտանիքում կարող է խնամվել կյանքի դժվարին իրավիճակում հայտնված, այդ թվում՝ առանց ծնողական խնամքի մնացած երեխան,

13) սահմանել, որ խնամատարության կարող է հանձնվել նաև այն երեխան, ում կենսաբանական ընտանիքը գոյություն ունի, նրա կենսաբանական ծնողը (ծնողները) զրկված չէ (չեն) ծնողական իրավունքներից, բայց գտնվում է (են) կյանքի համար դժվարին իրավիճակում, խնամքն ու դաստիարակությունը չեն կազմակերպվում կամ կազմակերպվում են երեխայի շահերին վնասող ակնհայտ թերացումներով, կամ պարզապես անհնարին է օբյեկտիվ և սուբյեկտիվ պատճառներով նրա գտնվելը կենսաբանական ընտանիքում, ուստի նրա խնամքը և դաստիարակությունը պետք է հանձնվի այլ անձի կամ անձանց,

14) սահմանել պետության նեգատիվ պարտավորությունն ապահովելու, որ երեխան ստանա պատշաճ դաստիարակություն ու խնամք իր կենսաբանական ընտանիքում, իր կենսաբանական ծնողների հետ, միայն դրա անհնարինության

դեպքում քննարկվի խնամքի այլընտրանքային ձևերը՝ նախապատվությունը տալով ընտանեկան կապերին փոխարինող այլ ընտանեկան միջավայրում տեղավորելուն,

15) սահմանել, որ խնամատարության հանձնված և/կամ դեռևս հանձնման գործընթացում գտնվող երեխայի կենսաբանական ծնողը պետք է պատշաճ կերպով մասնակից դարձվի բոլոր գործընթացներին, որպեսզի կարողանա ներկայացնել ու պաշտպանել իր որպես ծնողի իրավունքները,

16) սահմանել երեխաների խնամքի և պաշտպանության հաստատություններում խնամվող երեխաների և նրանց ընտանիքների կարիքների համապարփակ գնահատման մեթոդաբանությունը և չափորոշիչները,

17) ապահովել, որ խնամատար ծնողի ընտրության կարգը թույլ տա ողջամտորեն վստահ լինել, որ ընտրվել է այնպիսի խնամատար, ով ունի բավարար ունակություններ ու հնարավորություններ, այդ թվում՝ նաև մասնագիտացված, երեխայի լավագույն շահերը, կարիքները հասկանալու ու պաշտպանելու համար, ներառյալ՝ խնամատարի պարտականությունը որոշակի պարբերականությամբ անցնել մասնագիտացված կառույցների կողմից կազմակերպված վերապատրաստումներ: Ոչ թե ծնողը պետք է ընտրի հոգեզավակին, այլ համապատասխան մարմինը պետք է իրականացնի մասնագիտական գնահատման վրա հիմնված համադրում և երեխային հանձնի նրա լավագույն շահերին համապատասխանող խնամատար ընտանիքին,

18) սահմանել, որ խնամատարների տվյալների բազայի առկայությունը, նրանց հաշվառումը պարտադիր է,

19) ապահովել, որ երեխային մանկատուն կամ այլ հաստատությունում տեղավորելու հարցը քննարկվի միայն խնամատար ընտանիք հանձնելու անհնարինության դեպքում,

20) խնամատար ընտանիքի և հոգեզավակի հարաբերությունները կարգավորել ելնելով միջազգային փաստաթղթերում հռչակված՝ երեխաների այլընտրանքային խնամքի, մասնավորապես, հետևյալ հիմնարար սկզբունքներից՝

ա) երեխայի համար լավագույնն իր կենսաբանական ընտանիքում պատշաճ խնամք և դաստիարակություն ստանալն է: Երեխային իր կենսաբանական ընտանիքից հեռացնելը պետք է լինի բացառիկ և կիրառվի միայն այն դեպքում, երբ բոլոր այլ միջոցներն սպառվել են, ու հիմնված լինի մասնագիտական եզրահանգման վրա,

բ) երեխայի այլընտրանքային խնամքի տեսակը և միջոցը պետք է լինեն անհատապես որոշված և համապատասխանեն տվյալ երեխայի կարիքներին: Այլընտրանքային խնամքի հանձնված երեխան և խնամատարները պետք է գտնվեն շարունակական մշտադիտարկման ու հսկողության ներքո: Այլընտրանքային խնամքի հիմնական նպատակը պետք է լինի երեխային իր կենսաբանական ընտանիք վերադարձնելը,

զ) երեխայի այլընտրանքային խնամքի վերաբերյալ յուրաքանչյուր որոշում նախ պետք է կայացվի հաշվի առնելով երեխայի լավագույն շահերը, և երեխան նույնպես պետք է մասնակից լինի իր վերաբերյալ որոշումների ընդունման գործընթացին,

դ) երեխայի այլընտրանքային խնամքի վերաբերյալ որոշում կայացնելիս չի կարելի առաջնորդվել միայն ընտանիքի ֆինանսական վիճակով, անհրաժեշտ է հաշվի առնել նաև երեխայի այլ կարիքները՝ առողջությունը, կրթությունը և այլն,

21) սահմանել խնամատարության տեսակները և տևողությունը,

22) սահմանել խնամատար ընտանիքի տեսակները (ճգնաժամային, արձակուրդային, մասնագիտացված և ընդհանուր) և դրանց հիմքերը,

23) ապահովել, որ խնամատարության գործընթացի որոշումները կայացվեն ողջամիտ ժամկետներում,

24) սահմանել խնամատարության յուրաքանչյուր տեսակի դեպքում կենսաբանական ծնողի (ծնողների), խնամատար ծնողի (ծնողների) և հոգաբարձության ու խնամակալության մարմնի հետ կնքվող պայմանագրի օրինակելի ձևը,

25) սահմանել խնամատարության հանձնված երեխայի կենսաբանական ծնողի (ծնողների) կարգավիճակը,

26) սահմանել խնամատարության հանձնվող երեխայի իրավունքները,

27) սահմանել խնամատար ընտանիքին տրամադրվող աջակցության և օգնության (այդ թվում՝ ֆինանսական, սոցիալական) տրամադրումը,

28) նախատեսել խնամատար ծնողի (ծնողների) պարտադիր վերապատրաստման հնարավորությունը,

29) սահմանել խնամատար ընտանիքում երեխայի խնամքի նկատմամբ մշտադիտարկման և վերահսկողության ընթացակարգը,

30) վերանայել որդեգրման կարգը, մասնավորապես, սահմանելով, որ որդեգրումը պետք է իրականացվի, եթե դա բխում է երեխայի լավագույն շահերից, որդեգրման մասին որոշումը պետք է կայացվի մասնագետի և/կամ փորձագետի եզրակացության հիման վրա, ինչպես նաև բնածին և ձեռքբերովի մտավոր և ֆիզիկական խնդիրներ ունեցող երեխայի որդեգրում թույլատրվում է այն դեպքում, երբ առկա է երեխայի բուժման և/կամ խնամքի անհրաժեշտ պայմաններով ապահովելու հնարավորությունը,

31) սահմանել որդեգրող ծնողների ընտրության հստակ չափորոշիչները և ընթացակարգերը, որոնք հիմնված կլինեն ոչ միայն նրանց նյութական վիճակի, այլ նաև՝ այլ պայմանների վրա, որոնք երեխային հնարավորություն կընձեռեն՝ մեծանալու առողջ և ապահով միջավայրում, պատասխանատու ծնողների հետ,

32) վերանայել որդեգրված երեխայի խնամքի նկատմամբ վերահսկողության նպա-

տակները, կարգը, ժամկետները, ինչպես նաև վերահսկողություն իրականացնող մարմնի աշխատակիցների լիազորությունները և պատասխանատվությունը,

33) սահմանել Հայաստանի Հանրապետությունից օտարերկրյա պետություն որդեգրված երեխայի ինամքի նկատմամբ վերահսկողությունն իրականացման կարգը,

34) սահմանել երեխաների օրինական ներկայացուցիչների կողմից իրենց պարտականությունները չկատարելու կամ պատշաճ չկատարելու համար պատասխանատվություն,

35) քրեական, վարչական, քաղաքացիական դատավարություններում ապահովել անչափահասների գործերի քննությունների առանձնահատկությունների սահմանումը, այդ թվում՝ անչափահասների շահերի պաշտպանության նպատակով՝ սահմանված դեպքերում և կարգով, դատարանի որոշմամբ դատական վարույթը կամ դրա մի մասը կարող է անցկացվել դռնփակ: